

UDK 37.014:159.923.2]

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Mirzeta Hadžić-Suljkić i ostali¹

POVEZANOST SAMOPOŠTOVANJA, UČENJA ŽIVOTNIH UMIJEĆA I ODGOJNO-OBRAZOVNIH AKTIVNOSTI U ŠKOLI I LOKALNOJ ZAJEDNICI

U radu, uz teorijska pedagoško-psihološka razmatranja ovog problema, empirijskim putem su testirane određene odgojno-obrazovne aktivnosti koje mogu pomoći učenicima da razviju i zadrže osjećaj vlastite vrijednosti. Razvojno primjereno pedagoško vođenje djece osigurava njihovo odgovorno ponašanje, lakše snalaženje u svijetu odraslih, pomaže im da prepoznaju svoje uspjehe, da vjeruju u svoju budućnost, da jačaju svoje samopouzdanje i razvijaju svoje samopoštovanje (Hadžić-Suljkić 2015: 80–83). Cilj je poučiti učenike da se s dovoljno jakim karakterom mogu nositi sa izazovima društvene sredine i vremena u kojem žive. U konačnici, na temelju rezultata istraživanja namjera je da se pomogne pedagozima-psiholozima i odgajateljima u kreiranju operativnog programa podrške u izgradnji učeničkog samopoštovanja koje je vitalno za rast i razvoj svake osobe.

Ključne riječi: pojam o sebi, samopouzdanje, samopoštovanje, elementi samopoštovanja, životna umijeća, odgojno-obrazovne aktivnosti.

¹ Gabriel Pinkas, v. ass., studenti master studija: Amra Okanović, Amra Muradbegović, Damir Gazdić, Merjem Sušić i Munevera Kulović-Osmanović.

UVOD

Proces odrastanja je dinamičan period u toku kojeg se mladi ljudi suočavaju sa mnoštvom problema i zadataka. To je period koji otežava mladoj ličnosti da u potpunosti shvati sve promjene koje se dešavaju u njoj i oko nje, pogotovo ako se posmatra s aspekta modernog društva u kojem se mijenja status mladih. Zato je važno imati na umu da, pored porodice, škola postaje glavno socijalizacijsko okruženje, a školska iskustva su veoma značajna za život učenika. Stoga, škola kao društvena zajednica, kao socijalni prostor, mora prihvatiti odgovornost i svoju ulogu u odrastanju i razvoju djece i mladih. Kad se govori o školi i odgojnom djelovanju škole misli se na „osmišljen dio svakodnevnog djelovanja, u cilju usvajanja pozitivnih stavova, općih moralnih i demokratskih vrijednosti, važnih za razvoj djece i mladih, kako bi bili osposobljeni za život koji ih kasnije očekuje“ (Hadžić-Suljić 2015).

Da bi škola pomogla svojim učenicima da izrastu u sretno i dobre ljude koji razumiju svoju ulogu u društvu, uz realizaciju sadržaja nastavnog programa, mora ih učiti i pripremati kako da se puni samopouzdanja suoče sa budućnošću i kako da se izgrađuju kao pozitivne i odgovorne ličnosti. Jačanje samopouzdanja mora biti na važnijem mjestu od sadržaja nastavnih predmeta. Samopouzdanje i samopoštovanje usko su povezani i međusobno utiču jedno na drugo. Promjene u jednom mogu uzrokovati promjene u drugom i obratno

1. SAMOPOŠTOVANJE

Razumijevajući samopoštovanje kao pozitivnu ili negativnu sliku o sebi, može se reći da je to način na koji osoba vrednuje ono što čini, ono što jeste i rezultate koje postiže. Važno je istaknuti da je samopoštovanje subjektivna kategorija i ne mora uvijek imati veze s objektivnim kriterijima, „gradi se na vlastitim sposobnostima, uspjesima i vlastitoj aktivnosti“ (Fulgosi 1981: 260). Samopoštovanje je emocionalna komponenta pojma o sebi i sastoji od osjećaja vlastite vrijednosti i samopouzdanja koje je najčešće rezultat uspješnog djelovanja i povjerenja u vlastite sposobnosti, odnosno vlastiti osjećaj moći i ograničenja. „Samopoštovanje je suma naših pozitivnih i negativnih reakcija na sve aspekte našeg pojma o sebi“ (Larsen 2008: 452). Dakle, postoje važne potrebe i ciljevi koje se neposredno odnose na stjecanje i održavanje osjećanja samopoštovanja. Po Youngs (1992), tjelesna sigurnost, emocionalna sigurnost, identitet, pripadnost, kompetencije i poslanstvo su „ključni elementi koji mogu

ojačati ili ometati vitalnost života“ svake osobe (navedeno u Drayden i Vos 2001: 286).

1.1. TJELESNA SIGURNOST: ODSUTNOST TJELESNE PATNJE

Već u ranom djetinjstvu čovjek spoznaje svoje duhovno jedinstvo i izrađuje odnose između duha i tijela. Duh i tijelo su izražajne forme života. Sarađuju kao nerazdvojni dijelovi jedne cjeline. Činjenica je da je duh „ono nešto“ što pokreće ljudsko tijelo i to samo u skladu sa sposobnostima koje tijelo posjeduje ili koje se odgojem u njemu mogu razviti. Sva nastojanja trebaju biti usmjerena na postizanje položaja u kojem će osoba steći osjećanje sigurnosti. Kao i duh, i tijelo teži za jedinstvom, navodi Adler (1989b).

Vrijednost vježbi, treninga i higijene uopće, vidovi su pomoći tijelu koje mu duh stavlja na raspolaganje. To znači da razvojem ljudskog tijela upravlja duh, koji istovremeno utiče na okolinu, da tijelo može da se brani, da bude zaštićeno od bolesti, patnje, povreda, nezgode i slabe funkcije organa. Zato je bitno navikavanje djeteta na ozbiljan život, na čuvanje od tromosti, slabljenja i propadanja.

Ako se tijelo slabo uklapa u svoju okolinu i teško mu padaju zahtjevi okoline, duh će to osjetiti kao teret i bit će mu teško da pokrene tijelo. U tom slučaju duh je preopterećen, pa se takva djeca povlače u sebe i usredsređuju na svoje ja. Ako se dijete neprekidno nalazi u takvoj situaciji, dolazi do manjka pažnje za stvari i ljude izvan sebe (Adler 1989b: 237–239). Imajući u vidu navedeno, može se zaključiti da na oblik i razvoj tijela poseban uticaj ima duh te da su tjelesne izražajne forme nesumnjivo finalni rezultati duhovnog stanja, i to iz razloga što nije nađen pravi put da se savlada neka teškoća. „Osnovni zakon života je savlađivanje prepreka. Njemu služi težnja za samoodržanjem, za tjelesnom i duševnom ravnotežom i težnja za savršenstvom“ (Adler 1989b: 52).

Današnje društvo, a pogotovo mladi ljudi, često naglašavaju važnost tjelesnog izgleda i povezuju ga sa statusom u sredini u kojoj se nalaze. Sve ovo upućuje da je postalo, gotovo prirodno da je procjena tjelesnog izgleda povezana sa stepenom samopoštovanja, pogotovo u tinejdžerskoj dobi.

1.2. EMOCIONALNA SIGURNOST: ODSUTNOST ZASTRAŠIVANJA I STRAHOVA

Emocije su izuzetno značajan faktor koji utiče na cjelokupno funkcioniranje svake osobe i imaju važnu ulogu u razvoju i odrastanju, pogotovo djece i mladih. Na sve

podražaje koji dolaze iz okoline djeca reaguju emotivno, zato je neophodno da škola svojim pedagoškim djelovanjem pomogne djeci da nauče i razumiju vlastite emocije ali i emocije drugih. To znači da djecu treba učiti i osposobljavati da znaju prepoznati koje emocije osjećaju i zašto, da razumiju veze između mišljenja i emocija, da prepoznaju kako osjećanja utiču na rad i rezultate rada, te da njihove emocije budu vodilje bazirane na svijesti o vrijednostima i ciljevima (Goleman 2002). Tako će im biti lakše vladati svojim emocijama i kontrolisati ih u socijalnim i svakodnevnim životnim situacijama.

Jedan od prvih začetnika teorije emocionalne sigurnosti bio je William E. Blatz. Emocionalnu sigurnost je definisao kao „stanje uma u kojem je neko voljan da prihvati posljedice svog ponašanja“ (Blatz 1967: 112). Nesigurna osoba je ona koja

percipira svijet kao prijeteću džunglu, a većinu ljudi kao opasnu i sebičnu; osjeća se odbačenom i izolovanom osobom, tjeskobnom i neprijateljskom, općenito pesimističnom i nesretnom, pokazuje znake napetosti i konflikta, ima tendenciju da se okreće prema unutra, ima problema s osjećajem krivice, ima ovu ili onu smetnju sa samopouzdanjem; ima tendenciju da bude neurotična; i općenito je sebična i egocentrična (Maslow 1942: 35).

Emocionalna sigurnost (ili nesigurnost) djece rezultat je složene kombinacije genetskih i faktora okoline te će zbog toga vjerovatno pokazati izvjestan kontinuitet do kasne adolescencije (Thompson i Limber 1990). Emocionalno sigurne osobe imaju o sebi pozitivno mišljenje ili predstavu, te se lakše nose sa frustrirajućim situacijama i njihove emocije ne ugrožavaju osobe iz njihove okoline i nisu ugrožene tuđim emocijama (Fulgosi 1981: 234).

1.3. IDENTITET: POJAM O SEBI. PITANJA: KO SAM JA? ŠTA MISLIM O SEBI? MOGU LI USPOSTAVITI KONTROLU NAD SVOJIM ŽIVOTOM?

Identitet je priča kojom osobe opisuju same sebe. To su odgovori na pitanja: „Ko sam bio, kakva sam osoba sada i kako se vidim u budućnosti?“ Pojam o sebi je, ustvari, vlastito ja. Identitet je naš doživljaj vlastitog „ja“, pojam koji pojedinac ima o samome sebi i kontinuiranom postojanju vlastite ličnosti, čije se bitne karakteristike ne mijenjaju s obzirom na vrijeme, mjesto ili situaciju u kojoj se nalazi (Furlan i saradnici 2005). „Poznavanje sebe razvija se tokom godina, počevši u djetinjstvu, ubrzano

rastući u adolescenciji i završavajući u staroj dobi“ (Larsen 2008: 448). Značajan period za razvoj identiteta je period adolescencije, koji predstavlja završnu fazu djetinjstva i ispunjen je brojnim razvojnim promjenama. Tu su, prije svega, promjene na planu mišljenja, interesovanja, psiholoških potreba, promjene u odnosu sa roditeljima i prijateljima. Promjene u adolescenciji imaju za cilj da integrišu sve što se odvijalo u ranijim razvojnim fazama i dovedu do izgrađivanja stabilnog i pouzdanog osjećanja identiteta. Ovaj period predstavlja prekretnicu u razvoju, a samim tim predstavlja razvojnu krizu. Glavno obilježje svake krize je dvojaka mogućnost razrješenja: razvoj, odnosno stvaranje stabilnog i cjelovitog identiteta, doživljaj sebe kao jedinstvenog bića, i na drugoj strani zastoje, odnosno stvaranje negativnog identiteta, strepnja i nesigurnost u pogledu svoje budućnosti (Muller i Ostojić 2011).

Eriksonova razvojna faza se tokom mladenačkoga doba odnosi na identitet nasuprot pometnji uloga. Teško je razviti stabilan identitet tokom mladosti bez osnovnog povjerenja, samostalnosti, inicijative za aktivnošću. Stvaranje identiteta u ovom periodu razvoja svodi se na definiranje sebe samoga kao jedinstvenog bića i razvoj identiteta. Za Eriksona traženje identiteta predstavlja osnovnu ljudsku potrebu. Prije nego se završi proces stvaranja identiteta tokom perioda mladosti, identitet se prema Eriksonu sastoji od fragmenata različitih slika koje nisu integrisane. Pozitivno rješenje mladenačke krize ostvaruje se kroz interakciju s drugima, kako sa vršnjacima i odraslima. Samopouzdanje, samoosjećanje oblikuje se preko reakcija drugih. Odnos sredine, umnogome određuje da li će mladenačka dob trajati duže i biti ispunjena konfliktima ili će biti kratka i bez problema. Negativno rješenje mladenačke krize, pometnja identiteta, vodi ga nepovezanim poimanju sebe. Normalnu pometnju karakteriše u značajnoj mjeri samopouzdanje, anksioznost u toku donošenja odluka ili za postizanje uspjeha, poteškoće u bliskim relacijama. Stvaranje identiteta po Eriksonu je preduslov sljedeće faze razvoja (Hwang i Nilsson 1996).

1.4. PRIPADNOST: OSJEĆAJ PRIPADANJA

Poznavanje i uvažavanje potreba svojstvenih pojedinim uzrastima je značajan uslov uspješnog odgojno obrazovnog rada s učenicima.

Odrastajući u svijetu u kojem žive, djeca i mladi kao i odrasli žele zadovoljiti svoju potrebu za druženjem, potrebu za uspjehom, afirmacijom i sigurnošću. Također, žele da budu voljeni (u početku od svojih roditelja, potom učitelja, nastavnika, vršnjaka i bliskih prijatelja) i slobodni, pogotovo u donošenju odluka (Hadžić-Suljkić 2015: 84).

Ove potrebe traju cijeli život. Onog trenutka kad su potrebe za ljubavlju i pripadanjem nezadovoljene, one potiskuju potrebe za samopoštovanjem i poštovanjem od drugih u drugi plan. Tek kad se te potrebe zadovolje, pojedinac će se opet posvetiti zadovoljavanju potreba za samopoštovanjem. Potreba za pripadanjem najčešće se zapaža kada npr. učenik neumorno traga za svojim mjestom u grupi i društvu. U grupi se dijete najlakše afirmira, u njoj lahko postaje prihvaćeno i voljeno. Ovo traganje upravo se zasniva na odanosti, privrženosti ili ljubavi (Slatina 2005). Bezuslovno prihvaćanje ili безусловna ljubav neophodni su za razvoj zrele ličnosti (Fulgosi 1981). Odgoj djece mladih mora biti ostvaren u atmosferi u kojoj je dijete voljeno i cijenjeno. To upućuje na potrebu da se djeci i mladima mora pomagati da razumiju i, ne ugrožavajući druge, zadovolje svoje potrebe, što u konačnici doprinosi lakšem prilagođavanju mlade ličnosti promjenama koje se dešavaju u njoj i oko nje i lakšem uključivanju u svijet odraslih (Hadžić-Suljkić 2015).

1.5. KOMPETENCIJE: OSJEĆAJ DA JE OSOBA SPOSOBNA

Osjećaj sposobnosti, odnosno kompetencije, također je važna dimenzija samopoštovanja. Kompetencije podrazumijevaju iskazanu sposobnost korištenja znanja, vještina, socijalnih i drugih sposobnosti, u situacijama rada ili učenja te u profesionalnom i ličnom razvoju, sposobnost razumijevanja drugih i uspješno funkcioniranje u međuljudskim odnosima (Mlinarević i Tomas 2010). Kompetencije podrazumijevaju sposobnost, ali istovremeno i odgovornost osobe.

Realna kompetentnost koja može uključivati, kako je navedeno, sposobnosti, znanja, vještine, kvalificiranost, ključna je za uspješno prilagođavanje svake osobe. U osnovi globalne motivacije za kompetentnošću nalazi se znatiželja za upoznavanjem novih objekata i nepoznate okoline, težnja za aktivitetom, mijenjanje i uticanje na svoju okolinu. Zadovoljenje te motivacije manifestira se kao „osjećaj efikasnosti“ koji prati svaki uspjeh do kojega je pojedinac došao svojim nastojanjima i izgrađuje uvjerenje u vlastitu kompetentnost.

Stepen zadovoljenja potrebe za kompetentnošću djece i mladih u toku razvoja određuje kvalitetu života pojedinca. Uz akademske sposobnosti, za razvoj mladih ljudi značajno mjesto imaju emocionalne i socijalne kompetencije. Ključne kompetencije potrebne su svim osobama kako bi se mogle uspješno nositi s izazovima današnjice i sutrašnjice. Istraživanja pokazuju da socijalna kompetencija usvojena u predškolskoj dobi ostaje stabilna i u školskoj dobi (Kreso 1999). Iz spoznaja da je

stabilnost socio-emocionalne kompetentnosti u pozitivnom odnosu s razvojem i postignućima svakog djeteta, jasna je potreba njihovog kontinuiranog razvoja tokom odgoja i obrazovanja.

1.6. POSLANSTVO: OSJEĆAJ DA ŽIVOT NEKE OSOBE IMA SMISAO I PRAVAC

Traženje odgovora na pitanje „Šta je smisao života?“ staro je koliko i ljudski rod. U svijetu u kojem, možda, samo četvrtina svih ljudi ima posao i egzistenciju, u svijetu u kojem su mnogi pretrpjeli neki poraz i prolaze kroz različita iskušenja i tešku životnu krizu, u kojem mnogi žive u neizvjesnosti, beznađu, vjerovatno se može čuti pitanje: „Kakav smisao ima život?“ Očito je da su životne situacije najčešće okolnosti koje često daju povoda promašajima pri davanju smisla životu. Međutim, svi se slažu da postoji „jedna neodoljiva glad za postojanjem koja prevazilazi životinjske nagone i puko reagovanje“ (Olport 1969: 709). Dakle, bez obzira na sve teškoće, svaka osoba ima svoj smisao života koji je toliko individualan koliko i otisci prstiju. Može se prihvatiti činjenica da niko i ništa izvan čovjeka ne daje smisao životu.

Mišljenje osobe o smislu života je ustvari njegov putokaz u život, njegov način razmišljanja, osjećanja i djelovanja. Svaki čovjek nosi u sebi određeno „mišljenje“ o sebi i zadacima života, jednu životnu liniju i jedan zakon kretanja koji ga vodi a da on to uopće ne shvata, da on o tome sebi uopće ne polaže računa (Adler 1989b: 13–30). Postaviti pitanje o smislu života Adler smatra da ima vrijednosti i značaja samo ako se ima u vidu sistem odnosa čovjek – kosmos. Kosmos u tom odnosu posjeduje snagu oblikovanja i takoreći otac je sveg živog. Do razvitka živog, iz jednog sićušnog živog jedinstva (jajne ćelije u kojoj je sadržan temelj budućeg razvoja), moglo je doći samo uz podršku i uticaj kosmosa, navodi Adler. Veliki muslimanski pjesnik i mistik Rumi to oslikava na sebi svojstven način: „Kad zemlji nedostaje topline, nebo je šalje, kad ona izgubi svježinu i vlagu, nebo je obnavlja“ (navedeno u Fromm 1984: 36). Adler dalje pojašnjava da bi trebalo da kosmos ima interesa za održavanje života, jedva da je to nešto više od jedne lijepe i dobre želje, ali takvo shvatanje može u religiji, moralu, etici da nađe, a i nalazilo je, primjenu kao poticajna snaga za unapređenje opće blagodati čovječanstva. Najbolja predstava koja je do sada stečena o tom idealnom uzdizanju čovječanstva je pojam Boga. Nema sumnje da, zapravo, pojam Boga uključuje u sebe kao cilj ono kretanje ka savršenstvu i da on kao konkretni cilj savršenstva najbolje odgovara težnji čovjeka da dosegne savršenstvo.

Ako se polazi od konstatacije da svaka osoba ima svoj smisao života, znači da ljudi žive u jednom svijetu smislenih veza i da se stvarnost saznaje u njenom značenju po čovjeka. To znači da nijedno ljudsko biće ne može da živi bez smisla, odnosno može se reći da postoji onoliko predstava o smislu života koliko i ljudi. Svaki čovjek polazi od svog životnog iskustva i niko ne posjeduje savršen, tačan smisao života, međutim, tek kad se naiđe na teške životne probleme, na teška iskušenja u životu, čovjek dođe u situaciju da postavlja pitanja „Kakav smisao ima život?“, „Šta je uopće smisao života?“

Nije dovoljno da čovjek, makar to i bilo u samo beznadnim situacijama, postavlja pitanja o smislu i cilju života. Važnije je da traži odgovore na pitanja koja život postavlja svakom čovjeku: „Šta ćeš sam kreativno uraditi?“, „Koju odgovornost primaš na sebe za svoju egzistenciju“, „Koju ćeš od potreba u svijetu (ne svojih potreba) zadovoljiti?“ ističe Adler (1989b).

S druge strane, dok životni put ide svojim tokom, dok se osoba osjeća dobro, zadovoljno i ispunjeno, ovakva i slična pitanja sigurno ne postavlja. Međutim, mora se priznati da nema osobe koja posjeduje savršen, tačan smisao života, kao i da se nijedan smisao koji je na neki način prikladan ne može označiti kao potpuno pogrešan. Da bi se osoba osjećala dobro i zadovoljno, da bi kroz život koračala sigurno i ispunjeno mora da radi na sebi, mora uložiti dosta truda i energije da bi došla, kako kaže Adler, do zajedničkog obilježja ispravnih predstava o smislu, do smisla koji omogućava da se osoba suoči sa stvarnošću u onoj mjeri koliko se ona odnosi na čovječanstvo. Kad se govori „ispravno“ podrazumijeva se „ispravno za čovječanstvo“, znači dobro za ostvarenje ciljeva ljudskog bića, zajednice i društva u cjelini. Čovjek mora da se razvija u okviru onih ograničenja i onih mogućnosti koje mu pruža zajednica i društvo. Čovjek je društveno biće i biti odvojen od zajednice znači biti bespomoćan, nesposoban da svijet – predmete i ljude, primi aktivno što često biva izvor krivnje i tjeskobe. Takvo stanje uzrokuje i pitanja „Šta je uopće smisao života?“ Činjenica je da je „čovjek obdaren razumom: on je život svjestan samoga sebe. On ima svijest o sebi, o svome bližnjemu, o svojoj prošlosti i o mogućnostima svoje budućnosti“ (Fromm 1984). Bez obzira šta osoba čini, njeni postupci su njen lični odgovor na okolnosti ljudskog života, zato čovjek svake dobi i kulture mora rješavati pitanje: „Kako da nadiđe svoj vlastiti individualni život i nađe sklad?“ To pitanje potiče iz istog izvora: ljudske situacije, uslova ljudske egzistencije (Fromm 1984: 16). Odgovor na ovo pitanje je sigurno za svaku osobu različit. Međutim, moramo imati na umu da budućnost svake osobe ovisi o sposobnosti da koristi vlastite snage, da usvoji nove koncepte, da napravi novi izbor i da nastavi učiti

i prilagođavati se cijelog života kako bi koračala putem koji je ispunjava. Mnogi možda misle da je to nemoguće, međutim, kako kaže Bobbi de Porter „naša najveća imovina u životu jeste pozitivan stav“². Sve ovisi o osobi, što potvrđuje i misao Henri Forda: „Ako mislite da možete, ili mislite da ne možete, u pravu ste.“³

Budući da smisao koji čovjek daje životu djeluje kao neki melek/anđeo – čuvar ili zao duh tokom ljudskog života, od posebnog značaja je razumjeti kako dolazi do tog davanja smisla, kako se oni međusobno razlikuju i kako mogu da budu korigovani ako sadrže grube greške (Adler 1989b: 225–226).

Imajući u vidu da je uloga škole u odgajanju djece i mladih nezamjenjiva, njen zadatak je, uz roditelje, poticati njihov razvoj, učiti ih da o životu misle pozitivno, da poštuju sebe, da poštuju druge i okolinu, da o drugima misle pozitivno, da se dobro osjećaju sami sa sobom, da znaju kontrolisati svoj život i nositi se sa poteškoćama koje život donosi.

2. ŽIVOTNA UMIJEĆA

Činjenica je da svakodnevnicu od pojedinca traži da igra mnogostruke uloge u zajednici u kojoj živi i djeluje. Ako su te uloge od vitalne važnosti za blagostanje grupe i zadovoljenje vlastitih ciljeva, pojedinac mora posjedovati određena životna umijeća koja će mu olakšati da se ponaša na prikladan način u svakoj situaciji. To će mu omogućiti da bude „nosilac, realizator, stvaralac svoje kulture, da igra pozitivniju ulogu, da unaprijedi svoje vlastite interese“ (Kreč, Kračfild i Balaki 1972: 362) i bude zadovoljniji i aktivniji u svakodnevnom životu. „Biti aktivan znači ispoljavati svoje sposobnosti, talente, bogatstvo ljudske darovitosti kojim je – iako u različitim stepenima – obdareno svako ljudsko biće“ (Fromm 1980: 137).

Opisana na ovaj način, umijeća za koja se može reći da su životna, bezbrojna su, a priroda i definicija životnih umijeća vjerovatno različita kroz kulture i okruženja. Ipak, analiza polja životnih umijeća ukazuje na to da postoji sržna grupa umijeća. To su: donošenje odluka, rješavanje problema, kreativno mišljenje, kritičko mišljenje, uspješna komunikacija, vještine međuljudskih odnosa, samosvijest, empatija, nošenje sa emocijama, nošenje sa stresom⁴ (WHO⁴ 1997: 1).

² Misli velikih ljudi, biseri mudrosti.

³ Isto.

⁴ Svjetska zdravstvena organizacija.

Odgaj i obrazovanje su kontinuiran proces i imajući u vidu da je „pored porodice, škola glavno socijalizacijsko okruženje, školska iskustva su veoma značajna za život učenika“ (Hadžić-Suljkić 2015). Svjetska zdravstvena organizacija također navodi značaj škole za upoznavanje sa životnim umijećima mladih ljudi. Škola je najorganiziraniji oblik rada, „imaiskusne učitelje, visok kredibilitet među roditeljima i članovima zajednice; mogućnosti za kratkoročnu i dugoročnu evaluaciju“ (WHO 1997: 6).

3. ODGOJNO-OBRAZOVNE AKTIVNOSTI

Odmah po stupanju u školu dijete je suočeno sa novim testom u pogledu života u proširenoj zajednici. Škola za dijete predstavlja novo, formalno okruženje, koje od njega zahtijeva mnogo novih i različitih stvari u odnosu na ono u kojem je do tada boravilo. Neka djeca su pripremljena za život u zajednici koji se razlikuje od porodičnog života, a neka nisu. „Učitelj je, s izvjesnom vjerovatnoćom, čovjek koji razumije probleme djece“ (Adler 1989a: 106), zato je njegov zadatak da spozna teškoće sa kojima se djeca nose i da im pomogne, prije svega, u prilagođavanju na novu sredinu ali i u uspostavljanju mostova prema svojim učiteljima i drugarima. U tom periodu ali i kasnije tokom školovanja, „svi zajedno: pedagog-psiholog, nastavnik, roditelj i po potrebi drugi stručnjaci u školi i izvan škole, svojim odgojnim djelovanjem treba da pomažu djeci i mladima da sazriju i odrastu“ (Hadžić-Suljkić, 2015: 83). Učitelj/odgajatelj, može (ako umije), raznovrsnim pedagoškim poticajima i odgovarajućim metodama odgojnog rada, da pomogne u formiranju pozitivnih stavova i navika i usvajanju vrijednosti neophodnih za razvoj punih potencijala svakog djeteta. “Nastavnici imaju važnu ulogu u pripremi mladih da se puni samopouzdanja suoče sa budućnošću i da se izgrađuju kao pozitivne i odgovorne ličnosti“ (Učenje: blago u nama 1998: 136).

Pedagoški poticaji podrazumijevaju smišljenu, svrhovitu i neposrednu aktivnost (praktičnu djelatnost) učitelja/odgajatelja, s ciljem formiranja pozitivnih stavova i navika i usvajanje vrijednosti za razvoj punih potencijala svakog učenika.

METODOLOŠKI OKVIR

Da bi se osigurala obrazovna integracija djece koja zbog porodičnih i drugih teškoća na koje nailaze tokom svog odrastanja napuštaju redovno školovanje, moraju se

iznalaziti fleksibilniji modeli organizacije ukupnog rada u školi. To podrazumijeva prije svega diferencirani pristup u obrazovnom procesu ali, istovremeno, i jačanje pedagoških umijeća nastavnog osoblja, kako bi pomogli djeci i mladima da se lakše snalaze u društvu i životu koji je pred njima. Uz realizaciju nastavnih sadržaja važno je postaviti emocionalne i socijalne temelje za kasnije akademsko učenje i snalaženje u svakodnevnim životnim situacijama.

U tom pravcu Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Tuzlanskog kantona u saradnji sa Save the Children pokrenulo je aktivnosti vezane za obuhvat i obrazovnu integraciju djece koja nisu ni na koji način uključena u obrazovni sistem. Na području Tuzlanskog kantona, na temelju istraživanja koje je obavilo 2013. godine Udruženje socijalnih radnika evidentirano je 431 dijete različite životne dobi, koja su iz različitih razloga (djeca iz marginaliziranih grupa, socijalno ugroženih i često nepotpunih porodica, udaljena naselja kojima je škola bila predaleko i slično) napustila osnovnu školu i bila su izvan obrazovnog sistema.

Ministarstvo je donijelo odluku da se nastava realizira po sažetom nastavnom programu (40% nastavnih sadržaja), kako bi učenici za jednu školsku godinu završili dva razreda. Nastava je realizirana po ciklusima. U periodu kad učenici sustignu svoje vršnjake uključuju se u redovna odjeljenja i nastavljaju svoje obrazovanje. Od 2013. godine završeno je sedam ciklusa i značajan broj učenika je nastavio pohađanje nastave sa svojom generacijom. Školske 2016/17. godine, na području Tuzlanskog kantona ovaj program realizira se u 16 osnovnih škola.

Imajući u vidu da je u toku redovne nastave, pored poučavanja nastavnim sadržajima, jednako važno kod učenika razvijati samopoštovanje, cilj ove studije bio je utvrditi sposobnost odgojno-obrazovnog sistema da kod učenika odgovarajućim odgojno-obrazovnim metodama i pedagoško-psihološkim poticajima jača osjećaj vlastite vrijednosti i samopouzdanja koji doprinose pozitivnoj slici o sebi, što je vitalno za rast i razvoj svake osobe, kako u školi tako i u lokalnoj zajednici. Također, namjera je na temelju rezultata istraživanja pomoći pedagozima-psiholozima i odgajateljima u kreiranju operativnog programa podrške u izgradnji učeničkog samopoštovanja.

Radom u fokus grupi testirane su određene odgojno-obrazovne aktivnosti i odgovarajući pedagoško-psihološki poticaji. Putem vježbi pod nazivom: „Ogledalo“, „JA“, „Moja slika“, „Sigurno mjesto“, „Igranje uloga“, „Samopoštovanje“ i „Pozitivne misli“ nastojalo se pomoći učenicima da poboljšaju svoju „sliku o sebi“, da razviju osjećaj sigurnosti, spoznaju vlastite sposobnosti, da prepoznaju svoju ulogu u društvu i pripadnost zajednici. Polaznu osnovu za kreiranje ovih vježbi predstavljaju

prilagođeni izvodi iz sličnih istraživanja koja su radili Bognar 2004, Kreč, Kračfeld i Balaki 1972, Hadžić-Suljkić 2015, Miljković i Rijavec 1996.

Nakon svake grupne aktivnosti, učenici su zamoljeni da napišu kako su se osjećali i šta su naučili tokom zajedničkog rada. Potom su članovi istraživačkog tima analizirali i interpretirali mišljenja/promišljanja učenika.

Uz analizu podataka prikupljenih tokom rada sa grupom, korištena je Rosenbergova skala samopoštovanja za djecu, proučavanje pojedinačnih slučajeva, lična zapažanja istraživača, videozapis i pedagoška dokumentacija.

Fokus grupu činilo je devet učenika koji su u obrazovanju kasnili za svojim vršnjacima (Ž6 i M3). Tri učenika su polaznici šestog razreda, jedan učenik sedmog i pet učenika osmog razreda.

Nastavu su pohađali, ne baš redovno, u kombinovanom odjeljenju. Dolaze iz različitog porodičnog okruženja i specifične porodične strukture. Porodice su uglavnom brojne, često su mijenjale mjesto boravka (boraveći i u inozemstvu), socio-ekonomski uslovi su izuzetno teški.

Istraživanje je empirijskog karaktera, uz neposredno pedagoško-psihološko djelovanje studenata master studija studijskog programa Pedagogija Filozofskog fakulteta u Tuzli. Realizirano je u okviru kolegija 'Savremeni pristupi pedagoškim istraživanjima'. Provedeno je u Osnovnoj školi „Kreka“ školske 2016./17. godine, u sedam etapa, uz primjenu deskriptivne metodologije uključujući kvalitativnu analizu.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Polazeći od pretpostavke da osobe sa dobro razvijenim samopouzdanjem vjeruju u svoju budućnost i mogu precizno ocijeniti svoje sposobnosti, u realizaciji ove studije, učenici su poučavani da budu dijelom grupe u kojoj mogu zadovoljiti svoje potrebe

koje su „pokretačke i poticajne sile ponašanja“ (Kreč, Kračfeld i Blaki 1972: 105) i ostvariti svoje ciljeve. Učenici su učili i kako mogu kontrolisati svoj život, jačati vjeru u svoje sposobnosti, te da u okviru razumnih granica mogu postići sve ono čemu teže, bez obzira na moguće poteškoće.

Empirijski dio istraživanja počeo je aktivnostima koje su imale za cilj međusobno upoznavanje učenika i članova istraživačkog tima.

Potom je zajedničkim sudjelovanjem uspostavljen sistem jasnih pravila, smjernica i normi o ponašanju tokom zajedničkih aktivnosti. Pravila su važila kako za učenike tako i za članove istraživačkog tima.

Da bi učenici razumjeli koncept pravila, svako pravilo je objašnjeno uz nastojanje da bude prihvatljivo za cijelu grupu. Neka od zajedničkih pravila bila su: redovnost, kontinuirana aktivnost, zajednički rad, međusobno povjerenje, poštovanje i uvažavanje. U početnoj fazi rada učenici su bili zbunjeni i iznenađeni potrebom poštivanja pravila, uz primjedbu nismo mi prava škola.

Imajući u vidu da učenici dolaze iz marginaliziranih grupa, nepotpunih i kombinovanih porodica i da nemaju razvijenu kulturu ponašanja, razumljive su njihove reakcije vezane za prihvatanje pravila. Međutim, kroz proces učenja članovi

tima i učenici su se prilagodili usvojenim grupnim standardima i pravilima. Usvajanje pravila doprinijelo je disciplini u radu grupe, pomoglo je da se razvija samodisciplina, odgovornost i samoodgovornost učenika, što potvrđuju refleksije predmetnih nastavnika: *Učenici su redovni na nastavi, aktivniji u realizaciji školske zadaće(...).*

Nakon međusobnog upoznavanja, objašnjavanja razloga za zajednički rad i uspostavljanje pravila, fokus je bio na pojašnjenju i razumijevanju smisla i značenja pojma „samopoštovanje“. Pitanja su bila formulisana tako da motiviraju učenike da kažu šta misle, da daju svoje viđenje i razumijevanje ovog pojma.

U početku učenici su stidljivo odgovarali na jednostavna pitanja. Bio je primjetan strah od nepoznatog i povučenost. Pojedinci su opet kroz šalu pokušavali sakriti svoj osjećaj nemira i nesigurnosti. Neke učenice ostavljale su dojam da se boje bilo šta reći. Nešto više neposrednosti i slobode pokazivali su samo u komunikaciji sa školskim pedagogom-psihologom koji je ujedno i član istraživačkog tima. Za učenike je bio osoba od povjerenja.

Kroz vježbe učenici su učili kako da o sebi misle pozitivno, kako da realno sagledaju sebe, da precizno procjenjuju svoje sposobnosti da pozitivno razmišljaju o životu i da shvate smisao života u zajednici kojoj pripadaju. Tokom rada u grupi učenici su postali opušteniji, napravili su pomak ka spremnosti da više pokazuju svoje stvarno „Ja“ a ne samo idealno „Ja“, tako je vremenom „poželjno postajalo željeno“ (Kreč, Kračfild i Balaki 1972: 83)

S odmicanjem aktivnosti, učenici su se mijenjali, obrazovanje kao vrijednost postalo je cilj. Shvatili su da na svijetu ne postoje dvije iste individue, da je ljepota u različitostima i da je svako od njih vrijedan na svoj način. Da su zaista počeli o sebi razmišljati drugačije, o sebi misliti pozitivno, osjećati se sigurnije, potvrđuju i njihovi pismeni iskazi:

Smatram da je ovo jako dobro, sviđjelo mi se što sam bila aktivna, što sam razumjela porodicu, ja bih to radila zato što mi se to sviđa.

Bilo nam je veoma lijepo i interesantno u toku aktivnosti, pomogle su nam da budemo odgovorniji, da se odgovorno ponašamo.

Zamišljeno sigurno mjesto će mi puno pomoći u budućnosti, kada sam tužna, ljuta, zamislit ću svoje sigurno mjesto i to će da me smiri i pomogne mi.

Drago mi je što smo mimo nastave imali radionice na kojim smo postali ponosni na sebe.

Moje pozitivne osobine su poštovanje i ljubav.

Vještine koje sam uspješno usvojila su šminkanje, oblačenje, kuhanje i pospremanje.

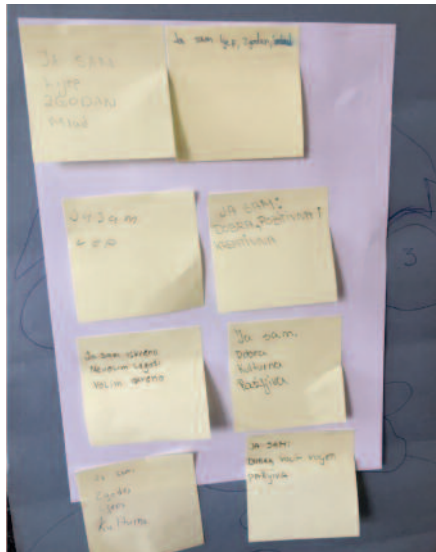
Radionice su mi pomogle da poboljšam komunikaciju sa nastavnicima, prijateljima, vršnjacima, roditeljima...

Samopoštovanje je da poštujemo sebe i sve oko sebe.

Bilo nam je zabavno, naučili smo mnoge stvari, shvatili smo da smo jednaki kao i svi ostali učenici ove škole, da nismo ni bolji ni gori nego da smo svi isti.

Pedagoškim vođenjem učenici su, što je evidentno, potaknuti da prepoznaju uspjeh i rezultate svog djelovanja i povjerenja u vlastite sposobnosti. Učili su da vjeruju u svoju budućnost i da u okviru razumnih granica, ukoliko žele i ukoliko se potrudu, mogu postići sve ono čemu teže, bez obzira na moguće poteškoće na koje nailaze.

U početku, učenici su ostavljali dojam da nisu navikli da vide sebe kroz pozitivnu prizmu ili da uopće verbalizuju svoje pozitivne osobine. Međutim, tokom zajedničkog

rada pokazali su spremnost za saradnju i izuzetnu želju da budu uključeni. Bili su sposobni da analiziraju prirodu samopouzdanja izmišljenih likova te da čak pretpostave uzroke niskog samopoštovanja i predlože mjere njegovog unapređenja i razvoja. Posebno interesovanje pokazali su za „ulaženje u cipele drugih“. Članovi grupe pokušavali su osjetiti razliku različitih uloga u koje ulaze. To im je, na neki način, stvorilo ambijent za relaksaciju i zabavu. Ova vježba im je upravo omogućila dijeljenje, postupno izlaganje kroz scenu, priču o sebi i drugima i osvještavanje da i na male stvari koje čine mogu biti ponosni. Potvrda o tome su njihove izjave od kojih neke donosimo i u ovom radu:

Radionica mi je lično pomogla da više vjerujem u sebe.

Radionice su mi pomogle da se trudim više i da cijenim više osobe koje nisam, jer je to bitno da bih više cijenila i poštovala sebe.

Naučila sam da vjerujem u sebe, da imam bolju sliku o sebi i drugima. Vjerujem u svoju budućnost.

Radionice su mi pomogle da budem samostalnija, odgovornija i izuzetno aktivna.

Bolja sam od svojih vršnjaka, npr. u kuhanju, šminkanju, peglanju.

Sve ovo mi se veoma dopada i s radošću očekujem naredno druženje.

Da odgovarajući pedagoško-psihološki poticaji, u okviru odgojno-obrazovnog rada, zaista, doprinose ili mogu doprinijeti razvijanju osjećaja vlastite vrijednosti i samopouzdanja što u konačnici rezultira izgradnjom učeničkog samopoštovanja, najbolje se ogleda kroz samostalnu izradu plana za vlastitu budućnost, te osmišljavanje puteva za njegovo ostvarivanje.

Moj plan za budućnost je da postanem doktorica.

Kad završim školu želio bih postati poslovan čovjek, posao nije bitan ali je bitno da radim.

Kroz radionice sam spoznala da je moj najveći uspjeh da završim školu i da je moj plan za budućnost da postanem policajka.

Želja mi je da postanem medicinska sestra.

Naučila sam da da budem samouvjerenija kada budem upisivala srednju školu i birala posao koji ću da radim u budućnosti.

Bit ću automehaničar.

U periodu realizacije navedenih aktivnosti, bilo je i „novih“ učenika koji su se uključivali u grupu i pohađali nastavu. Nažalost, bilo je i onih koji su odustajali. Naime, dva učenika su prestala dolaziti u školu. To je bilo iznenađujuće, pogotovo što se radilo o učenicima koji su u toku rada i poslije grupnih aktivnosti prilazili članovima istraživačkog tima sa željom da pojasne razloge svog „kašnjenja“ u pohađanju škole. Objašnjavali su da vole školu, da vole biti sa drugarima, ali su bili spriječeni, ne svojom voljom: *Bili smu u azilu, tamo nismo imali priliku da pohađamo pravu školu(...). Čim smo se vratili uključili smo se u školu.*

Da bismo razumjeli promjenu u ponašanju učenika i uzroke njihovog napuštanja škole, cijela situaciju u kojoj su se našli mora se društveno kontekstualizirati, odnosno staviti u vremenski i prostorni okvir. Pojava se ne može izolirati od društvenih relacija i interakcija. Dakle, učenici su se našli u situaciji u kojoj se od njih očekuje da igraju dvostruke uloge. Naime, imali su uloge koje im nameću porodice (rad na pijaci, rad na ulici, briga za vlastitu egzistenciju a često i briga za članove porodice) i na drugoj strani uloge koje su vezane za obaveze prema školi. Te uloge za njih su bile suprotstavljene jedna drugoj. Morali su da izaberu: porodica ili škola? Izabrali ono što su u tom trenutku smatrali prioritetom ili, bolje rečeno, nisu imali mogućnost izbora. Međutim, i za one koji prekinu školovanje jednako je važna potreba za učenjem sposobnosti suočavanja sa životom. Nedostatak samopouzdanja u kojemu je mnogih problema u životu.

ZAKLJUČAK

Dobiveni rezultati podržavaju očekivanja da odgovarajuće odgojno-obrazovne metode i pedagoško-psihološki poticaji, ukoliko se sistemski realiziraju, mogu doprinijeti jačanju i izgradnji učeničkog samopoštovanja.

Iz razgovora s učenicima, njihove evaluacije, ali i iz detaljnog dnevnika istraživačkog tima, da se uočiti da su učenici razumjeli smisao i značenje pojma

„samopouzdanje”, da su osnaženi u osjećanju da mogu učiniti mnogo ako žele, da su naučili da vrednuju ono što čine i što jesu. Učenici su bili redovni na svim aktivnostima i veoma aktivni u radu. To se prenijelo i na redovnu nastavu što potvrđuju i refleksije nastavnika:

U zadnje vrijeme L. B. je redovan na nastavi, ostvaruje uspješnu komunikaciju s drugim učenicima. Želi da bude u centru pažnje i da privuče pažnju na sebe.

Kod učenice J. F. primjetna je bolja komunikacija s drugim učenicima kao i osmijeh na njenom licu.

Ovim istraživanju je pokazano da je program podrške u izgradnji učeničkog samopoštovanja, koji su implementirali studenti master studija Pedagogije u suštini imao pozitivan učinak na dječije samopouzdanje i razvijanje osjećaja vlastite vrijednosti.

To potvrđuje učenica „S“ u emisiji TVTK⁵:

Radionice su mi se sviđele zato što smo radili, zato što smo mijenjali uloge, naučili smo mnogo toga: kako poštovati sebe, kako dostignuti potpunu komunikaciju sa nastavnicima i nastavnicama, naučili smo kako poštovati sebe i druge i kako gledati samo sebe a ne druge. Kako nam treba to za budućnost.

Prije sam se osjećala kako sam bespomoćna, kako ne vrijedim ništa i kako su svi bolji od mene. Sad se osjećam kao i svi ostali. Osjećam se dobro.

U drugoj školi jesu mi govorili [da manje vrijedim] a sad ovdje ne govore.

Kvaliteta savremene škole prije svega ovisi o kvaliteti odgojnog djelovanja nastavnika (Glaser 1994). Pedagozi-psiholozi/nastavnici imaju važnu ulogu u pripremi mladih da se, puni samopouzdanja, suoče sa budućnošću i da se izgrađuju kao pozitivne i odgovorne ličnosti. Da bi u tome uspjeli, moraju posjedovati “karakterne kvalitete koje će omogućiti da mlade ljude vezuju za sebe,[...] da oduševljava integritetom i vitalnošću svoje ličnosti” (Hadžić-Suljkić 2014b).

Nedostatak samopouzdanja u korijenu je mnogih problema u životu, zato, ako se krene od malih stvari, može se učiniti nevjerojatno veliki korak, (Hadžić-Suljkić 2015), što je potvrđeno i u ovoj studiji.

Naredni korak je izrada okvirnog programa podrške u izgradnji učeničkog samopoštovanja. S namjerom da se program implementira u osnovnim i srednjim školama bit će u narednom period prezentiran Društvu pedagoga i psihologa Tuzlanskog kantona.

⁵ TVTK je pokazala interes za ovaj projekat, napravila reportažu koja je emitirana u okviru emisije „Putokazi”.

LITERATURA

1. Adler, Alfred (1989), *Poznavanje života*, MS, Novi Sad
2. Adler, Alfred (1989), *Smisao života*, MS, Novi Sad
3. Bezinović, Petar (1988), *Percepcija osobne kompetentnosti kao dimenzija samopoimanja*. Doktorska disertacija. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb
4. Blatz, William E. (1967), *Human security: Some reflections*, University of London Press, London
5. Bognar, Branko (2004.), *Poticanje kreativnosti u školskim uvjetima*, *Napredak* 145(3), 269–283
6. Cummings, Mark E. and Davies T. Patrick (2011), *Marital conflict and children: An emotional security perspective*, Guilford Press, New York
7. Davies, Patrick T. and Cummings Mark E. (1994), *Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis*, *Psychological Bulletin*, 116, 387–411
8. Drayden, Gordon, Jeannette Vos (2001), *Revolucija u učenju*, Educa, Zagreb
9. Fromm, Erich (1980), *Imati ili biti*, Naprijed, Zagreb
10. Fromm, Erich (1984), *Umijeće ljubavi*, Augst Cesarec, Zagreb
11. Fulgosi, Ante (1981), *Psihologija ličnosti, teorije i istraživanja*, Školska knjiga, Zagreb
12. Furlan, Ivan, Kljajić Slavko, Kolesarić Vladimir, Krizmanić Mirjan, Petz Boris, Szabo Silvija, Šverko Branimir (2005), *Psihološki rječnik*, Naklada Slap, Jastrebarsko
13. Glasser, Wilijam (1994), *Nastavnik u kvalitetnoj školi*. Educa, Zagreb
14. Goleman, Daniel (2008), *Socijalna inteligencija: nova nauka o ljudskim odnosima*, Geopoetika, Beograd
15. Gossen, Diane i Anderson, Judy (1996), *Stvaranje uvjeta za kvalitetne škole*, Alinea, Zagreb
16. Gudjons, Herbrat (1994), *Pedagogija: Temeljna znanja*. Educa, Zagreb
17. Hadžić-Suljkić, Mirzeta (2014) *Odgojna vrijednost – temeljni kriterij dobrog obrazovanja*, u: Arnaut, M., (ur.) *Zbornik radova, 5. međunarodni naučno-stručni skup, Kulturni identitet u digitalnom dobu, Zenica, 3. i 4. 2014., Univerzitet u Zenici: 75–83.*
18. Hadžić-Suljkić, Mirzeta (2015), *Metodika rada školskog pedagoga*, OFF-SET, Tuzla

19. Hwang, Philip i Bjorn Nilsson (1996), *Razvojna psihologija*. Filozofski fakultet, Sarajevo
20. Ibn Haldun, (2007) *Muqaddima*, El_Kalem, Sarajevo.
21. Kreč Dejvid, Kračfild S. Ričardi i Balaki L. Igerton (1972), *Pojedinac u društvu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
22. Kreso, Adila (1999), *Roditelji prvi učitelji – rani odgoj*, Step by step, Sarajevo
23. Kyriacou, Chris (2001), *Temeljna nastavna umijeća*, Educa, Zagreb
24. Larsen, J. i Randall i Buss M., David (2008), *Psihologija ličnosti*, Naklada Slap, Jasterbasko
25. Maslow, Abraham H. (1942), *The dynamics of Psychological Security Insecurity*, Journal of Personality, 10 (4), 331–334.
26. Miljković, Dubravka, Majda Rijavec (1996), *Razgovori sa zrcalom, psihologija samopouzdanja*, IEP, Zagreb
27. Mirić, Jovan (2001), „O pojmu identiteta u psihologiji“, *Psihologija 1-2*, Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd
28. Mlinarević, Vesnica i Tomas Sanja (2010), *Partnerstvo roditelja i odgojitelja-čimbenik razvoja socijalne kompetencije djeteta*, *Magistra Iadertina*, 5(5), Sveučilište u Zadru, Zadar
29. Muller, Gabriele, Ostojić Edita (2011), *Vratiti svoju djelotvornost i samopoštovanje: terapija traume metodom psihodrame*, Kuća Seka, Goražde
30. Oatley, Keith, Jennifer M. Jenkins (2007), *Razumijevanje emocija*, Naklada Slap, Jastrebarsko
31. Olport, Gordon (1969), *Sklop i razvoj ličnosti*, Kultura, Beograd
32. Reeve, Johnmarshall (2010), *Razumijevanje motivacije i emocija*, Naklada Slap, Jastrebarsko
33. Rumi, Dželaludin (2016), *Tajne uzvišenosti*, Bookline, Sarajevo
34. Slatina, Mujo (2005), *Od individue do ličnosti*, Dom štampe, Zenica
35. Thompson, Ross A., Susan P. Limber (1990), *Social anxiety in infancy: Stranger and separation reactions*, in: Harold Leitenberg, ed., *Handbook of social and evaluation anxiety*, Plenum, New York
36. Tooby, John and Cosmides Leda (1990), *The past explains the present: Emotional adaptations and the structure of ancestral environments*, *Ethology and Sociobiology*, 11, 375–424
37. *Učenje: blago u nama: izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće/članovi povjerenstva Jacques Delores...(et al.)*, Educa, Zagreb, 1998

INTERNET IZVORI:

1. Hadžić_Suljkić, Mirzeta (2014), *Kompetencije i osobine ličnosti školskog pedagoga-psihologa*, dostupno na: <http://www.dpptk.net/Novosti.aspx?idgrupa=3&grupanaziv=Radovi>
2. *Misli velikih ljudi*. Dostupno na: <http://www.biserimudrosti.com/site/misli-velikih-ljudi/savremena-mudrost/html> (7.12.2016.)
3. Weisen, Rhona Birrell, John Orley, Vivienne Evans, Jeff Lee, Ben Sprunger, Daniel Pellaux (1997), *Life Skills Education for Children and Adolescents in Schools: Introduction and Guidelines to Facilitate the Development and Implementation of Life Skills Programme, Programme on Mental Health, 1997* [Zvanični podaci] WHO, Geneva. Dostupno na http://www.asksource.info/pdf/31181_life_skillsed_1994.pdf

Televizijska emisija:

1. Mešić, Azra (novinar) 2017, Putokaz (televizijska emisija) 18. aprila 2017., Javnog televizijskog servisa Tuzlanskog kantona, Tuzla.

THE RELATIONSHIP BETWEEN SELF-RESPECT, DEVELOPING LIFE SKILLS AND EDUCATIONAL ACTIVITIES IN SCHOOL AND LOCAL COMMUNITY UNIVERSITY OF TUZLA, FACULTY OF PHILOSOPHY

Summary:

Apart from setting the theoretical framework for pedagogical – psychological survey of the problem, in this article we present the results of the empirical research of some educational activities which aim to contribute to the process of building and maintaining the sense of self-worth among elementary school students. The age-appropriate guidance by a teacher/ educator results in a child's responsible behavior; it helps them to adapt better to the world of adults, identify their strengths, believe in their future, boost their self-confidence and develop their self-respect (Hadžić-Suljkić, 2015). The goal is to teach the students that a person of firm character is capable of coping with the challenges of their social surrounding and their time. Eventually, based on the empirical evidence, it is our intention to help school pedagogues-psychologists and educators with creating the program of building students' self-respect, which is vital for the growth and development of each individual.

Key words: self-concept, self-confidence, self-respect, components of self-respect, educational activities

Adresa autora

Authors' address

Mirzeta Hadžić-Suljkić, i ostali

Univerzitet u Tuzli

Filozofski fakultet

mirzeta.suljkic@untz.ba

Rad prezentiran na Naučnoj konferenciji "Savremeni izazovi i perspektive društvenih i humanističkih studija", Filozofski fakultet u Tuzli, april 2017. god.